

Andrzej Maryański

### NIEKTÓRE PROBLEMY ROZWOJU RADZIECKIEJ AZJI ŚRODKOWEJ NA PRZYKŁADZIE REGIONU ZERAWSZAŃSKIEGO

Radziecka Azja Środkowa stanowi obszar, wyróżniający się wśród innych wielkich regionów Związku Radzieckiego swą specyfiką, zarówno ze względu na szczególne warunki środowiska geograficznego, jak i specyficzny typ gospodarki, oraz warunki rozwoju historyczno-politycznego. Odrębności te znajdują swój bodaj najpełniejszy wyraz w przypadku Uzbekkiej SRR. Część Uzbekkiej SRR, zwana niekiedy w literaturze regionem Zerawszańskim, obejmuje dwa obwody zachodnie tej republiki: Samarkandzki i Bucharski<sup>1</sup>. Osią, wzdłuż której koncentruje się gospodarka tych dwu obwodów, jest, jak zwykle w Azji Środkowej, rzeka - Zerawszan, giąca w piaskach w pobliżu zachodniej granicy obwodu Bucharskiego<sup>2</sup>.

Region Zerawszański obejmuje powierzchnię 172 tys km<sup>2</sup> z ludnością ponad 2,4 mln. Rozmiary obu jego obwodów są nierówne: obwód Samarkandzki zajmuje 29 tys. km<sup>2</sup> z 1,5 mln ludności<sup>3</sup> wzdłuż środkowego biegu Zerawszanu, mniej więcej pomiędzy pasmem Gór Zerawszańskich na południu i Górami Nura-Tau na północy. Natomiast w granice ogromnego obwodu Bucharskiego /138 tys. km<sup>2</sup>, 934 tys. ludności/ wchodzi także większa część pustyni Kyzyl-Kum. Obszary zamieszkałe w obu obwodach mają gęstość zaludnienia rzędu mniej więcej 100 osób na 1 km<sup>2</sup>, lokalnie nawet powyżej 200 - w pustyniach zaś współczynnik ten spada poniżej 1.

Omawiany obszar został połączony z Rosją stosunkowo niedawno. W latach siedemdziesiątych XIX wieku przyłączono do Rosji oazę Samarkandzką. Natomiast oaza Bucharska aż do 1919 r. była częścią feudalnego emiratu Buchary - państwa wasalnego Rosji carskiej, luźno tylko z nią związane-go. Tereny byłego emiratu jeszcze w okresie międzywojennym wykazywały niższy poziom rozwoju gospodarczego, a przede wszystkim oświaty w porównaniu z okolicami Taszkientu czy Samarkandy. Ślady tego odmiennego rozwoju historycznego zachowały się też w zabudowie i wyglądzie zewnętrznym obu głównych miast regionu; Buchara zachowała niemal niezmienny charakter miasta uzbeckiego, podczas gdy Samarkanda jest w znacznej części zabudowana na wzór XIX-wiecznych miast rosyjskich.

Podstawowe dane o ludności regionu Zerawszańskiego zawiera tabela 1. Jest to region stosunkowo słabo umiastowiony, o znacznym udziale ludności rolniczej. Stopień umiastowienia jest tu znacznie niższy nie tylko od ogólnoradzieckiego, ale i od średniego poziomu stosunkowo mało umiastowionej Uzbekkiej SRR.

Z powyższym faktem wiąże się dość jednorodny charakter narodowościowy ludności obu obwodów, wśród której widoczna jest wyraźna dominacja ludności rdzennej<sup>4</sup>, przede wszystkim Uzbeków. Strukturę tę na podstawie danych spisu z 1959 roku ilustruje tabela 2.

T a b e l a

Nazwa obwodu	Liczba ludności w tys.			Ludność miejska w %		
	1939	1959	1970 <sup>a</sup>	1939	1959	1970
Samarkandzki	1 023,4	1 148,2	1 470	18,8	27,2	26,7
Bucharski	489,1	584,8	934	17,0	23,2	31,3
Uzbecka SR	6 305,9	8 105,7	11 963	23,3	33,7	36,5

a - Wyniki wstępne

T a b e l a

Nazwa grupy narodow.	L i c z e b n o ś ć w t y s .					
	Obwód Bucharski			Obwód Samarkandzki		
	Ogółem	miasto	wieś	Ogółem	miasto	wieś
Uzbecy	436,5	59,1	377,4	822,7	113,0	709,7
Rosjanie	43,2	34,7	8,5	115,7	94,0	21,7
Tatarzy	21,6	13,2	8,4	70,6	47,0	23,5
Tadżycy	16,0	1,7	14,3	45,3	11,2	34,1
Kazachowie	32,6	4,4	28,2	9,3	1,7	7,6
Żydzi	6,4	6,1	0,3	14,5	12,8	1,7

Jak widać z tabeli, Uzbecy w obu obwodach stanowią powyżej 70% ogółu ludności, a na wsi powyżej 80%. Ludność rosyjska na wsi występuje w niewielkich ilościach w obwodzie Samarkandzkim, gdzie na początku XX wieku utworzono kilkanaście rosyjskich osad rolniczych. W obwodzie Bucharskim ludność rosyjska w zasadzie pojawiła się w ogóle dopiero po rewolucji. Bardziej mieszany narodowościowo charakter mają miasta, zwłaszcza w obwodzie Samarkandzkim, gdzie Rosjanie stanowili w 1959 r. 29,9% ogółu ludności miast - w samej Samarkandzie odsetek ten był prawdopodobnie wyższy. Uzbecy w miastach tego obwodu stanowili 36,0% ludności miast, Tatarzy - 14,0%. W obwodzie Bucharskim Rosjanie stanowili 26,7% ludności miast Uzbecy 45,5%, Tatarzy 11,5%.

Charakterystyczną mniejszością o typowo miejskim charakterze są w obu obwodach Żydzi. Są to przeważnie tzw. Żydzi bucharscy, osiedli w Azji Środkowej od starożytności i używający przeważnie języka tadżyckiego. Innych mniejszości wymienić można Koreańczyków, osiadłych w obwodzie Samarkandzkim w liczbie 7 tys<sup>6</sup>.

Dla rdzennej ludności omawianego obszaru, jak i całej radzieckiej Azji Środkowej charakterystyczny jest bardzo wysoki przyrost naturalny, wynoszący około 30 promille, a więc mniej więcej trzykrotnie przekraczający odpowiedni współczynnik dla ludności "europejskiej". W związku z tym o ile w latach międzywojennych udział ludności rosyjskiej i w ogóle "europejskiej" zwiększył się poważnie wskutek masowego napływu z głębi ZSRR, o tyle obecnie należy się liczyć z jego spadkiem na skutek zmniejszenia imigracji i niższego przyrostu naturalnego. Zaznaczyć należy, że ogromny przyrost naturalny rdzennej ludności stwarza ostatnio pewne trudności w dziedzinie zatrudnienia, zwłaszcza na i tak gęsto zaludnionej wsi uzbeckiej.

W gospodarce całego regionu Zerawszańskiego ważną rolę odgrywa rolnictwo. Według ostatnich osiągalnych danych z roku 1958<sup>7</sup> obszar uprawny w obwodzie Samarkandzkim wynosił 807 tys. ha, czyli 27,8% ogółu

nej powierzchni obwodu. W obwodzie Bucharskim pod uprawą było 203 tys ha, co w stosunku do ogromnej pustynnej powierzchni obwodu stanowi tylko 1,5%. Charakterystyczne jest natomiast, że w obwodzie Bucharskim powierzchnia uprawna w porównaniu z okresem przedrewolucyjnym zwiększyła się 2 i pół raza w wyniku inwestycji irygacyjnych - w obwodzie Samarkandzkim wzrost ten wyniósł w analogicznym okresie tylko 28%.

Oaza Bucharska nastawiona jest przede wszystkim na uprawę bawełny, pod którą znajdowało się w 1958 r. aż 73,3% wszystkich ziem uprawnych obwodu; uprawy zbożowe zajmowały zaledwie 6,5%. W położonej wyżej oazie Samarkandzkiej udział zbóż był stosunkowo duży - 58% wszystkich ziem uprawnych, podczas gdy bawełna zajmowała 26,2%.

W hodowli czołowe miejsce zajmuje hodowla owiec, a zwłaszcza owiec karakułowych. Oba omawiane obwody stanowią obok obwodu Kaszkadaryjskiego główny obszar hodowli karakułów w ZSRR; w 1958 r. skupiały 60% całego pogłowia tych zwierząt w Uzbekkiej SRR. Większość pogłowia owiec karakułowych w regionie przypada na obwód Bucharski, gdzie wypasa się je na pustynnych pastwiskach brzoźnych rejonów pustyni Kyzyl-Kum.

Pogłowie bydła rogatego jest stosunkowo niewielkie /358 tys. w obwodzie Samarkandzkim i 196 tys. w Bucharskim, dane jak wyżej/. Bardzo słabo w stosunku do istniejących możliwości rozwinięta jest hodowla trzody chlewnej, do dziś niepopularna wśród ludności uzbekkiej. W 1958 pogłowie tych zwierząt wynosiło w obwodzie Samarkandzkim 47 tys., a w obwodzie Bucharskim, gdzie tradycje muzułmańskie są znacznie silniejsze - zaledwie 14 tys. sztuk.

Bardzo istotne znaczenie dla rozwoju regionu miały miejsce w ostatnim dziesięcioleciu odkrycia na terenie obwodu Bucharskiego **s u r o w c ó w m i n e r a l n y c h** o znaczeniu ogólnopaństwowym: gazu ziemnego i złota. Rejon eksploatacji gazu ziemnego w okolicy Buchary /Gazli, Dżarkak/ należy obecnie do ważniejszych w Związku Radzieckim; w 1968 roku wydobycie gazu ziemnego wyniosło 29,0 mld m. Rejon ten połączony jest rurociągiem długości 2,5 tys. km z rejonem Czelabińska na Uralu. Złota rudy złota - jedyne poważniejsze złoża w ZSRR poza wschodnią częścią Syberii - eksploatowane są od kilku lat w rejonie Muruntau w pustyni Kyzyl-Kum.

**P r z e m y s ł** przetwórczy jest stosunkowo mniej rozwinięty. W Samarkandzie istnieją oczyszczalnie bawełny, zakłady jedwabnicze, produkowane są części samochodowe i aparatura kinowa. W Bucharze rozwinięty jest przemysł przeróbki skór karakułowych. W latach sześćdziesiątych rozwinął się trzeci ośrodek miejsko-przemysłowy - Nawoj w pobliżu Buchary, związany z wydobyciem gazu ziemnego. Istnieje tu elektrownia gazowo-turbinaowa, oraz fabryka nawozów azotowych.

**T r a n s p o r t** rozwinięty jest stosunkowo słabo. Wzdłuż Zerawszaru przebiega przez oba obwody na przestrzeni 360 km część kolei zakaspjskiej - z Krasnowodzka przez Aszchabad - Czardżou - Buchare - Samarkandę w kierunku oazy Fergańskiej i Taszkientu. W Bucharze odgałęzia się od niej linia w kierunku Termezu i Duszanbe. Ostatnio, powstała nowa linia kolejowa Nawoj - Uczkuduk, długości 290 km, wchodząca głęboko w pustynię Kyzyl-Kum; powstanie jej wiąże się prawdopodobnie z wydobyciem złota w głębi pustyni<sup>3</sup>. Rzadka jest również sieć dróg kołowych. Natomiast bardzo duże znaczenie dla przewozów osobowych ma transport lotniczy. Port lotniczy w Samarkandzie posiada bezpośrednie połączenia z Moskwą, Leningradem, Baku, Taszkieniem, Frunze, Symferopolem, Duszanbe, a także z 15 mniejszymi miejscowościami na terenie Uzbekkiej i Tadżyckiej SRR. Wśród tych ostatnich znajdują się takie stosunkowo niewielkie miasteczka, jak np. Fendżikent, Karszi, Kitab, Nukus, a także odległe osady pustynne, jak np. "miasteczko złota" Muruntau<sup>4</sup>. Na rozwój transportu lotniczego wpływa fakt, że skupienia osadnictwa w Azji Środkowej poprzedzielane są dużymi przestrzeniami gór i pustyni. Tak np. trasa lotnicza z Samarkandy do Duszanbe, przebiegająca ponad łańcuchem Gór Hissarskich wynosi 210 km, podczas gdy trasa kolejowa, łącząca te miasta /przez Buchare - Termez/ liczy aż 964 km.

Rozwój głównych miast regionu ilustruje tabela 3:

Tabela 3

Nazwa miasta	Liczba ludności w tys.			
	1926	1939	1959	1970
Samarkanda	105,3	136,3	196,5	267
Buchara	43,2	50,3	69,3	112
Nawoj			18,1	

Szybki rozwój Buchary i nowego miasta Nawoj<sup>40</sup> jest rezultatem odkrycia nowych surowców i związanego z tym przyspieszenia rozwoju przemysłu obwodu Bucharskiego. Niewątpliwie w związku z napływem ludności spoza obwodu powstaje stosunkowo poważny wzrost zaludnienia całego obwodu Bucharskiego w latach 1959-1970.

W ostatnich czasach miasta regionu, a zwłaszcza Samarkanda i Buchara, stały się ośrodkami napływu turystów, w tym również zagranicznych, ze względu na jedyne w swoim rodzaju walory zabytkowe tych miast. W Samarkandzie znajduje się szereg zabytków z XV-XVII w. powstałych w okresie panowania Tamerlana i jego następców, jak mauzoleum Szach-i-Zinda, mauzoleum-grobowiec Tamerlana /tzw. Gur-Emir/, Registan, oraz inne budowle o przeznaczeniu sakralnym i administracyjnym. W Bucharze zachowały się oryginalne kopuły handlowe w centrum miasta, a także szereg zabytkowych meczetów i szkół duchownych /medres/ z czasów, gdy Buchara była głównym centrum szkolenia muzułmańskich kadr duchownych dla obszaru dzisiejszej radzieckiej Azji Środkowej oraz znacznych części Afganistanu i Iranu<sup>41</sup>. Zabytki te, nie konserwowane przez wieki są ostatnio intensywnie odnawiane i zaczynają stawać się ważnym czynnikiem, kierującym w te strony ruch turystyczny. Znaczne potencjalne możliwości rozwoju ma również wykorzystanie turystyczne rejonów górskich /Góry Zerawszańskie/, jest to jednak sprawa przyszłości<sup>42</sup>.

#### PRZYPISY

<sup>1</sup> Artykuł napisany częściowo w oparciu o obserwacje autora z własnego pobytu w 1969 roku.

<sup>2</sup> Zerawszan nie dociera do Amu-Darii, łącząc się z nią sztucznym kanałem im. XXIII Zjazdu KPZR.

<sup>3</sup> Dane ludnościowe, o ile nie zaznaczono inaczej, oparto o spis z 1970 r.

<sup>4</sup> Pojęcia ludności rdzennej używa się w Azji Środkowej dość często potocznie dla odróżnienia od ludności "europejskiej", tzn. napływowej - Rosjan, Ukraińców i przedstawicieli innych narodowości europejskich.

<sup>5</sup> Przed rewolucją istniała na terenie emiratu bucharskiego tylko jedna osada rosyjska - tsw. Nowa Buchara /Kagan/, przy stacji kolejowej o 10 km od Buchary.

<sup>6</sup> Koreańczycy zjawili się w Azji Środkowej w 1937 r. Spis 1959 r. wykazał ich w Uzbeckiej SRR 138 tys., z czego 96 tys. w obwodzie Taszkienkim.

<sup>7</sup> Narodnoje Choziajstwo Uzbeckoj SRR, Taszkient 1960.

<sup>8</sup> Linia ta figuruje w atlasie-informatorze Żelaznyje dorogi SSSR, Moskwa 1968, wyd. 3, Obecnie służy prawdopodobnie tylko dla ruchu towarowego.

<sup>9</sup> Dane wg rozkładu lotów portu lotniczego w Samarkandzie na półrocze letnie 1969 roku.

10 Miasto to uzyskało prawa miejskie w 1958 r. - poprzednio znajdowała się tu osada Kermine.

11 Do dziś funkcjonuje w Bucharze jedyna w ZSRR muzułmańska akademія duchowna.

12 Początkiem zagospodarowania turystycznego tego rejonu jest stały górski obóz studencki w pobliżu wsi Agałyk /30 km od Samarkandy/.

Andrzej Maryański

#### THE REGION OF ZERAVSHAN OF THE UZBEKISTAN

In the article the author discusses the crucial geographic and economic problems of the Zeravshan region, comprising the Bukhara and Samarkanda Districts of the Uzbek Soviet Socialist Republic.

Андрей Марьянский

#### ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГЕОГРАФИИ И ЭКОНОМИКИ ЗЕРАВШАНСКОГО ПОДРАЙОНА

#### УЗБЕКСКОЙ ССР

#### Р е з ю м е

В статье дана характеристика географических и экономических проблем Зеравшанского подрайона, включающего Бухарскую и Самаркандскую области Узбекской ССР.